Proto-gnostilaisuus
Pentti Tuominen

Gnostilaisuus muotoutui hedelmällisen puolikuun alueella

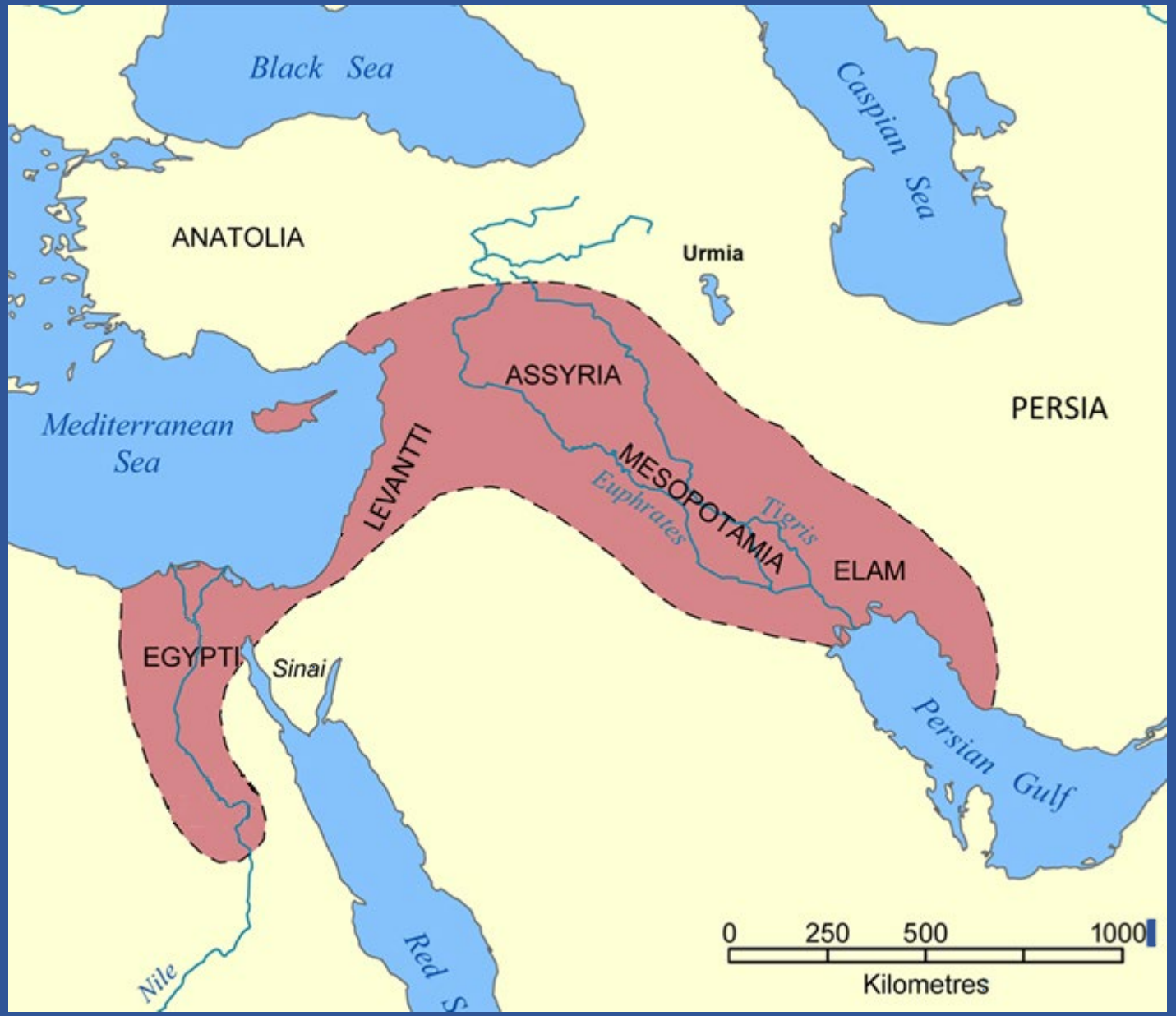

Proto–gnostilaisuus

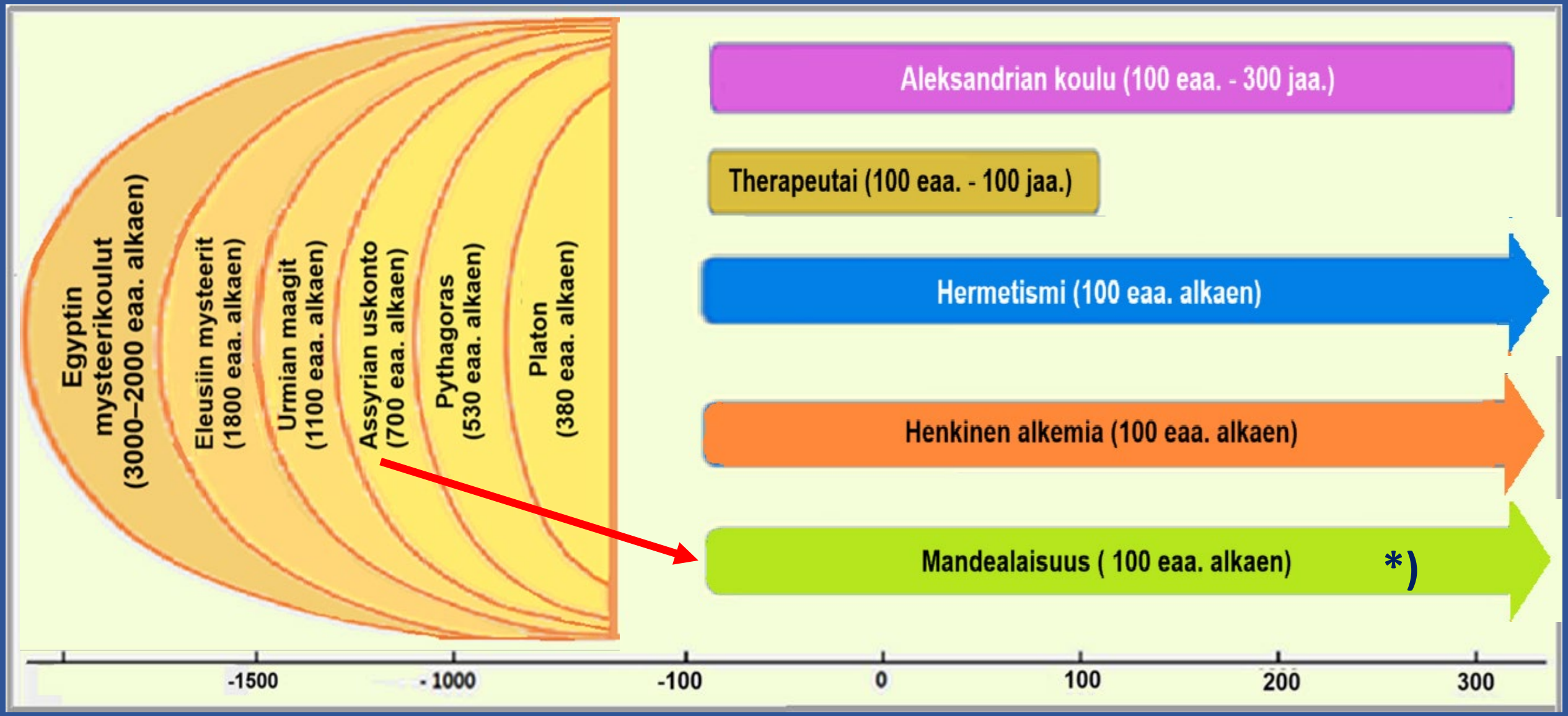

*) Ensimmäinen varsinainen gnostilainen liike

Mitkä muinaisen Egyptin ajatukset ovat heijastuneet gnostilaisuuteen?

Mitkä muinaisen Egyptin ajatukset ovat heijastuneet gnostilaisuuteen?

- Egypti toimi monien gnostilaisten ja hermeettisten oppien kehtona, ja monet Egyptin mysteerikouluissa opetetut periaatteet siirtyivät hellenistisen ajan kautta gnostilaiseen ajatteluun.
- Muinaisessa Egyptissä opetettiin kosmista ykseyttä. Jumaluus ymmärrettiin yhtenä perimmäisenä todellisuutena, josta monet jumalat ovat ilmentymiä.
- Esimerkiksi luojajumala Atumin katsottiin olevan kaiken alku, josta muut jumaluudet ja maailmankaikkeus emanoituivat, mikä muistuttaa gnostilaista ajatusta jumalallisesta ykseydestä ja emanaatioista.
- Gnostilaisuudessa ja hermetismissä esiintyvä ajatus sielun ”henkisestä kaksoisolennosta”, joka johdattaa ihmistä kohti pelastusta, oli myös muinaisessa Egyptissä.

Mitkä muinaisen Egyptin ajatukset ovat heijastuneet gnostilaisuuteen?

- Perinteinen egyptiläinen uskonto korosti matkaa tuonpuoleiseen, ja siellä esiintyi myös ajatus sielun uudestisyntymisten jatkuvasta syklisyydestä. Tästä tuli gnostilaisuuteen Pythagoran ja Platonin kautta oppi jälleensyntymisestä (metempsykosis).
- Egyptiläisissä mysteerimenoissa korostettiin salaista tietoa ja vihkiytymistä, jotka olivat välttämättömiä sielun selviytymiselle kuoleman jälkeisistä koetuksista.
- Sielulla uskottin olevan ”varjo” (Sheut), joka oli olennainen osa ihmisen olemusta. Gnostilaisessa kielenkäytössä varjoa on usein käytetty symboloimaan sielun alempaa puolta suhteessa valoon.

Miten muinaiset mysteerikultit ovat vaikuttaneet gnostilaisuuden sisältöön?

Miten muinaiset mysteerikultit ovat vaikuttaneet gnostilaisuuden sisältöön?

- Muinaisen Egyptin *Osiris-mysteerikultin* lopussa kuvattiin ihmisen *henkistä uudestisyntymistä* eli ”Vanhan Aadamin” kuolemaa ja uuden ”Aadamin” syntymää. Tämä oli Todellisen ”Itsen” löytämisen allegoria.
- Todellisen ”Itsen” löytäminen tarkoittaa saamaa kuin sisäinen tietoisuus Jumalasta ja Ykseydestä (kopt. sooun, kr. gnosis).
- Kreikkalaisia *Eleusiin mysteerejä* kannatteli *ykseysajattelu*, joka tunnettiin jo muinaisessa Egyptissä, sekä *henkisen uudestisyntymisen allegoria.*
- Mysteereissä esitettiin vertauskuvallisesti sielun tilaa ennen ihmisen syntymää, sielun lankeamista maalliseen elämään, sielun vaipumista manalaan ja sielun puhdistautumista sekä lopuksi sielun palaamista jumalalliseen autuuden tilaan eli yhtymistä uudelleen korkeimpaan tietoisuuteen. Sama juonenkulku löytyy mm. gnostilaisesta *”Pistis Sofiasta”*....

Mikä oli Urmian maagien anti gnostilaisuudelle?

Mikä oli Urmian maagien anti gnostilaisuudelle?

- Muinaisessa Luoteis-Persian Urmiassa toimi 1200-luvulta eaa. alkaen kaksi maagien veljeskuntaa – ”Kaldean maagit” ja ”Sethin lapset”.
- *”Kaldean maagien”* oppiin kuului kosminen dualismi sekä myyttinen hyvän ja pahan vastakohtaisuus. Heidän dualisminsa perustui ajatukseen, että hyvä ja paha olivat lähtöisin samasta alkulähteestä. Korkein jumaluus oli siis heidän käsityksensä mukaan kaksijakoinen ja koostui sekä hyvän että pahan prinsiipistä.
- *”Sethin lapset”* eivät kannattaneet kosmista dualismia, vaan he uskoivat, että korkeimman jumaluuden maailmassa ei ollut kaksijakoisuutta, vaan se oli kauttaaltaan hyvä. He uskoivat, että pahuuden lähteeksi muodostuu ihminen itse omine paheineen. Pahuus ei siis ole Jumalasta lähtöisin eikä minkään demonin aiheuttamaa.
- *Tämän opin omaksuivat myöhemmin myös gnostilaiset.*

Urmian rooli gnostilaisuuden muotoutumisessa

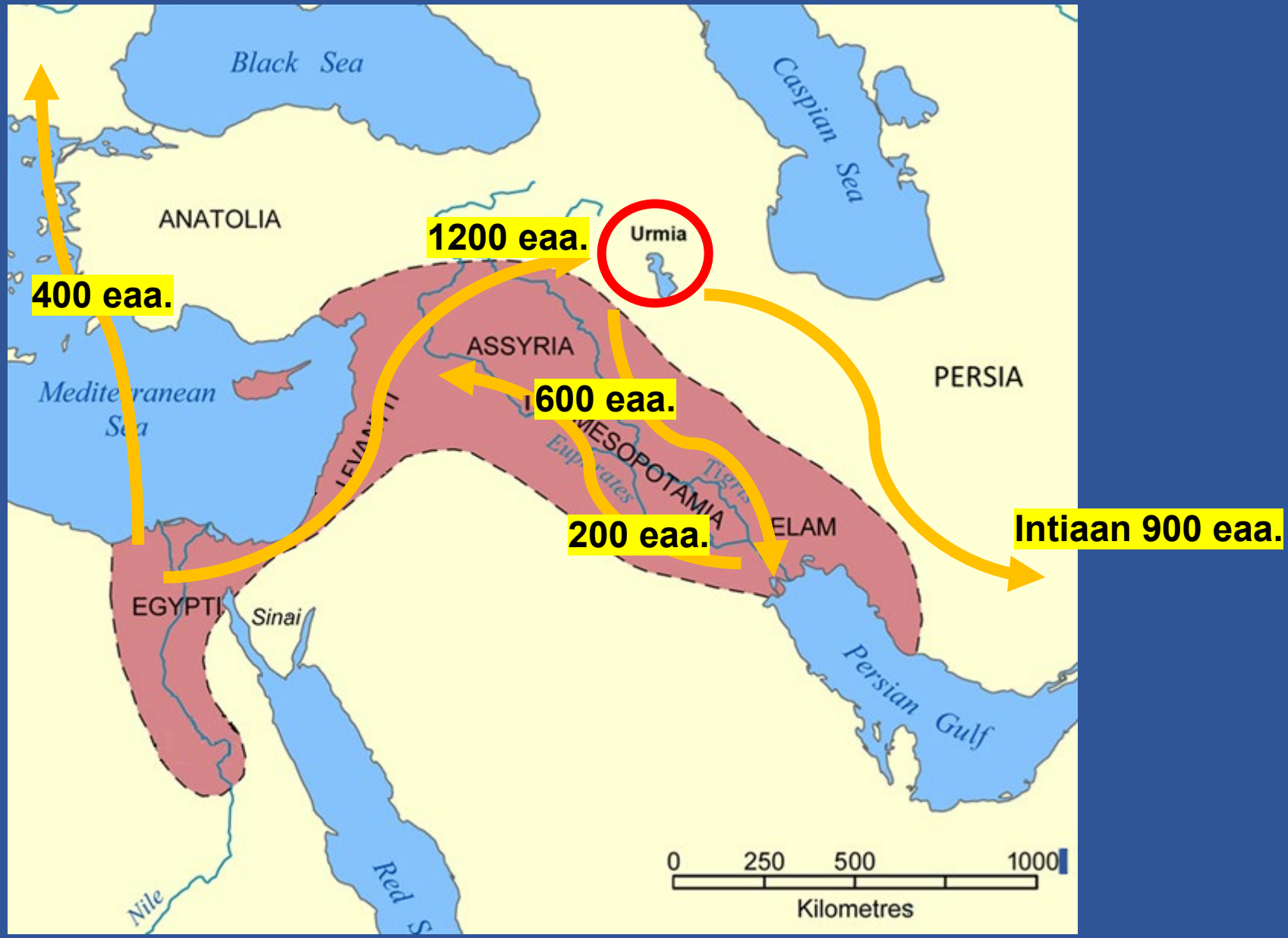

Mitä Assyrian uskonto antoi gnostilaisuudelle?

Mitä Assyrian uskonto antoi gnostilaisuudelle?

Assyrian uskonnosta 700 eaa. löytyi monta niistä perusajatuksista, jotka sittemmin tulivat gnostilaisuuteen. Tässä muutamia esimerkkejä:

- *Ykseyden periaate:* Salattu Jumala on kaikkeuden isä ja samalla yksi ja monta. Tämä yksi, ainoa ja täydellinen oli Assur ja hänen ympärillään oli täyteys. Kaikki jumaluudet olivat emanoituneet Assurista.
- Assyrian mytologiassa Marduk vastasi gnostilaista *demiurgia*.
- *Assyrien Ishtar myytti on ollut gnostilaisen Sofia-myytin esikuva*, jonka ydinajatus oli gnosiksen saavuttaminen. Tämä tarina kerrotaan esim. Nag Hammadista löytyneestä *”Kertomus sielusta”* tekstissä sekä ”Pistis Sofia” tekstissä.
- Näissä kaikissa esitetään, *että sielulla on taivaallinen kaksosparinsa, joka auttaa sitä pääsemään valoon ja häihin taivaassa.*

Miten Pythagoraan ja Platonin filosofia ovat vaikuttanet gnostilaisuuteen?

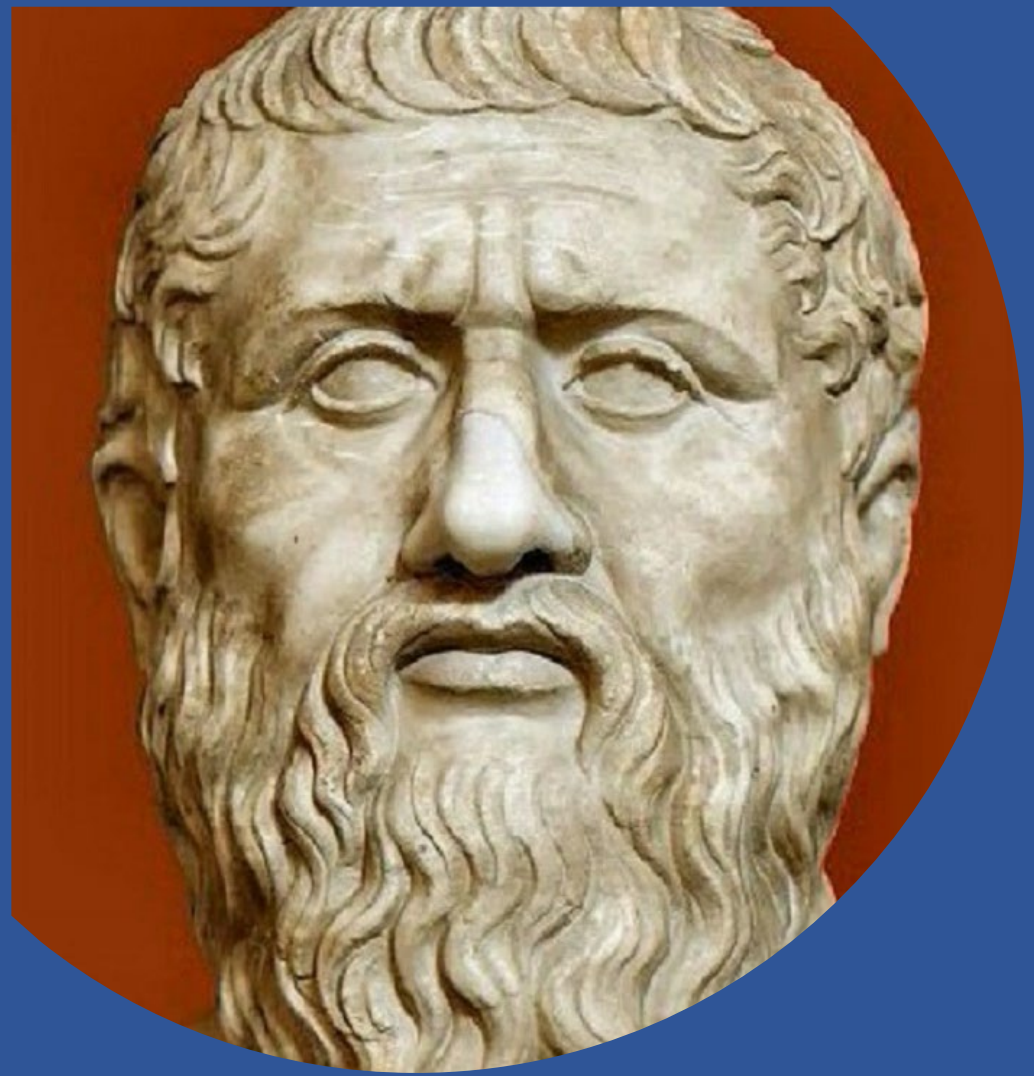

Miten Pythagoraan ja Platonin filosofia ovat vaikuttanet gnostilaisuuteen?

- Platonin filosofia on vaikuttanut syvällisesti gnostilaisuuden maailmansyntyoppiin ja pelastuskäsitykseen, vaikka gnostikot antoivatkin monille Platonin käsitteille uuden, usein radikaalimman merkityksen.
- Platonin ajatus aineettomasta ja täydellisestä ideamaailmasta (*eidos*) toimi pohjana gnostilaiselle käsitykselle jumalallisesta Täyteydestä (*Pleromasta*), joka on aineellisen maailman tuolla puolen.
- Platon antoi gnostilaisuudelle ajatuksen emanaatiosta, jossa todellisuus virtaa Yhdestä (*Monadista*) alaspäin muodostaen Täyteyteen hierarkkisia tasoja (*aionit*).
- Platonin Timaios-dialogissa esiintyvä *Demiurgi* on hyväntahtoinen käsityöläinen, joka järjesti aineen ideoiden mukaiseksi.
- Platonin mukaan aineellinen maailma on vain epätäydellinen heijastuma jumalallisesta idea-maailmasta.

Miten Pythagoraan ja Platonin filosofia ovat vaikuttanet gnostilaisuuteen?

- Platonin tavoin gnostikot uskoivat sielun olevan peräisin korkeammasta jumalalisesta maailmasta ja olevan vangittuna ruumiiseen.
- Platon korosti filosofista ja henkistä nousemista tietämättömyydestä totuuteen (kuten luolavertauksessa).
- Gnostilaisuudessa pelastus tarkoitti juuri tätä eli salaista ja välitöntä tietoa sielun jumalallisesta alkuperästä (eli gnosista), mikä vapauttaa sielun aineen vallasta.
- Pythagoras ja Platon antoivat gnostilaisuudelle myös jälleensyntymisopin, jonka malli oli muinaisessa Egyptissä.

Miten ns. kastajaliikkeet liittyvät gnostilaisuuden syntyyn?

Miten ns. kastajaliikkeet liittyvät gnostilaisuuden syntyyn?

- Mesopotamian ja Levantinniin kutsutut kastajaliikkeet (kuten **mandealaiset** ja **essealaiset**) alkoivat muotoutua ja vakiinnuttaa asemiaan 100-luvulla eaa. osana laajempaa uskonnollista liikehdintää.
- **Mandealaisuus** alkoi kehittyä Mesopotamiassa jo 200-luvulla eaa.
- Mandealaisten juoksevassa vedessä tapahtuva kaste juontaa juurensa muinaisiin mesopotamialaisiin perinteisiin, joihin sekoittui myöhemmin gnostilaisia piirteitä.
- **Essealaisuus** syntyi 100-luvulla eaa. Qumranin luostariyhteisön perustamisena Kuolleenmeren rannalle.
- Essealaiset omaksuivat kasterituaalin mandealaisilta ja he korostivat, että pelkkä vesikaste ei riittänyt, vaan tarvittiin myös "sydämen ympärileikkaus" eli aito katumus ja kääntymys.

Millaiseen uskonnolliseen maailmaan gnostilaisuus syntyi?

Millaiseen uskonnolliseen maailmaan gnostilaisuus syntyi?

- Aleksanteri Suuren valloitusten jälkeen (300-luvulla eaa.) Persia, Mesopotamia, Egypti ja suuri osa Levanttia olivat kreikkalaisten hallinnassa. Vanhat paikalliset uskonnot säilyttivät kuitenkin asemansa.
- Mesopotamiasta tuli osa persialaista valtapiiriä 140-luvulta eaa. ja zarathustralaisuus syrjäytti vanhoja mesopotamialaisia uskontoja.
- Egyptiläiset Osiris- ja Isis-kultit levisivät laajalle hellenistiseen maailmaan.
- Alexandriasta tuli uskonnollisten ja filosofisten virtausten keskus.
- Uusia mysteerikultteja (kuten mithralaisuus) syntyi.
- Levantissa toisen temppelin juutalaisuus vahvistui.
- Pompeius liitti Levantin 63 eaa. ja Egyptin 30 eaa. Rooman valtakuntaan.
- Erilaisia kastajaliikkeitä syntyi Levantin ja Mesopotamian alueille 100 eaa.

Mitä on gnostilaisuus?

Mitä on gnostilaisuus?

- Historian aikana on esiintynyt kymmeniä erilaisia hengellisiä liikkeitä ja lahkoja, joita on sanottu gnostilaisiksi.
- Ne ovat olleet varsin kirjava joukko, joiden ajatusmaailmat, uskomukset ja opinkappaleet ovat poikenneet toisistaan paljon.
- Jotkut niistä ovat sisältäneet nykypäivän ihmisten mielestä jopa omituisia piirteitä, mutta useimmat ovat kuitenkin olleet sisällöltään kauniita ja puhuttelevia.
- Jos näistä kaikista gnostilaisuuden leiman saaneista suuntauksista yrittäisi löytää joitakin yhteisiä piirteitä, niin lista olisi varsin lyhyt.

Gnostilaisuuden ydin

Gnostilaisten liikkeiden yhtäläisyydet voi kiteyttää kolmeen sanaan:

Gnostilaisuuden ydin

Näistä kolmesta sanasta muodostuu kaikkien gnostilaisten liikkeiden oppien ydin:

1) **Jumala** on Kaikkeuden tietoisuus, Valon ja rakkauden lähde, Luoja ja hallitsija, kaiken alku ja loppu, Ykseys.
2) **Sielu** on Valon maailmasta laskeutunut ihmisen kuolematon tosiolemus, joka jälleensyntyy eri ihmiskehoihin monta kertaa, kunnes täydellistyttyään saa jäädä ikuisesti Valoon.
3) **Gnosis** on ihmisen kohonnut tietoisuuden tila, jossa hän ymmärtää sielunsa jumalallisen alkuperän ja sen, että rakkaus on elämän laki.

Gnostilaisuuden ydin:

Rakkaus

Kaikki muu on selitystä

Gnostilainen maailmansyntyoppi

- Gnostilaisen maailmansyntyopin mukaan ennen maailman syntymistä oli olemassa aineeton alkusyy, ”Yksi”, jonka ajatellaan olevan transsendentti universaali kosminen äly ja Kaikkeuden Tietoisuus, Jumala, joka on ihmiselle käsittämätön, vailla persoonallista hahmoa ja sukupuolta.
- Tämän ”Yhden” (Jumalan) ajatellaan vuodattaneen (emanoineen) itsestään aineettoman ja aineellisen olevaisuuden.
- Näin Jumala on tullut läsnä olevaksi kaikessa luodussa.

Gnostilainen Jumala – ”Yksi”

- Gnostilaista jumalakäsitystä voisi sanoa ***panenteistiseksi***, mikä tarkoittaa, että Jumala on sekä maailmassa että sen ulkopuolella eli maailma on Jumalassa, mutta Jumala ei ole tyhjentynyt maailmaan, vaan on enemmän kuin maailma.
- Jumalalla on sekä kaikessa läsnä oleva (immanentti) ulottuvuus että kaiken ylittävä (transsendentti) ulottuvuus.
- Tällainen ajatustapa on myös esimerkiksi hindulaisuudessa, jossa ”Yhdestä” käytetään nimitystä Brahman.

Entä kaksinainen Jumala-käsitys?

- **Abrahamilaisissa uskonnoissa – juutalaisuudessa, kristinuskossa ja islamissa – Jumalan uskotaan olevan *maailmasta erillinen persoonallinen henkiolento*, jolla on inhimillisiä luonteenpiirteitä, kuten kiivaus, kostonhimo ja palvonnan kaipuu sekä toisaalta isällinen rakkaus ja anteeksianto.**
- **Tällainen abrahamilaisten uskontojen jumalakäsitys on heijastusta vanhoista mesopotamialaisista uskonoista, joihin verrattuna gnostilainen jumalakäsitys vaikuttaa kehittyneemmältä, vaikka sen esikuvat löytyvät vielä vanhemmista kulttuureista, kuten muinaisesta Egyptistä.**

Gnostilainen luomisoppi

- Gnostilaisen ajattelun mukaan ennen maailmankaikkeuden alkua ei ollut muuta kuin pimeä hiljaisuus ja siinä lepäävä ”Yksi” eli ”Kaikkeuden mieli”, josta käytetään myös nimitystä ”Todellinen Jumala”.
- Kun tämä ”Yksi” ajatteli ensimmäisen ajatuksensa, siitä syntyi *täydellinen Valon tyhjyys*.
- Sinne ”Yksi” vuodatti eli emanoi itsestään valo-olentoja, joista syntyi ”Valon maailma” eli ”Täyteys” (kr. Pleroma).

Täyteys eli Pleroma

- ”Täyteys” on muodostunut suuresta määrästä erilaisia valo-olentoja eli aioneja, jotka ilmentävät jumalallista viisautta, voimaa ja rakkautta.
- Näiden valo-olentojen puolestaan uskotaan emanoineen itsestään alempia valo-olentoja, ja näiden edelleen alempia.
- Lopuksi nämä valo-olennot loivat aineellisen maailmankaikkeuden luonnonlakeineen ja käynnistivät aineettoman ja aineellisen evoluution, jonka tulosta on koko universumi, mukaan lukien Maa, sen luonto, eläimet ja ihmiset.

Emanaatio-oppi

- Gnostilainen emanaatio-oppi poikkeaa täysin esimerkiksi abrahamilaisten uskontojen *kreationistisesta luomisopista*, jonka mukaan kaikki luotiin yksi kerrallaan nimeltä mainiten.
- Vaikka aineeton ja aineellinen maailma ovat kaksi erilaista olevaisuutta, gnostilaiset uskovat niiden muodostavan yhden kokonaisuuden eli Ykseyden, jonka ajatellaan olevan kauttaaltaan älykäs ja tietoinen.

Demiurgi

- Vanhemmissa gnostilaisissa suuntauksissa Korkeimman Jumalan palvelijaksi mainitaan ***Luojajumala eli Demiurgi***, joka kuvataan persoonalliseksi valo-olennoksi.
- Kreikankielen sana ***demiourgos*** tarkoittaa käsityöläistä, muovaajaa ja rakentajaa.
- Tämä käsite on Platonin keksimä ja se esiintyi ensimmäisen kerran hänen Timaios-dialogissaan noin vuonna 360 eaa. Gnostilaiset omaksuivat demiurgi-käsitteen Platonilta.

Juutalainen jumalakäsitys

- Kun varhaiset gnostilaiset kritisoivat juutalaisten jumalakäsitystä, he sanoivat Vanhan testamentin Jumalan (*Jahven*) olleen ”vain” Demiurgi, ja juutalaisten jättäneen kokonaan huomiotta tätä ylemmän ”Todellisen Jumalan”, ”Yhden”.
- Juutalaisuudessa tämä ”Yksi” alkoi esiintyä vain kabbalassa, mutta tämä tapahtui vasta ajanlaskumme alkuvuosisatoina, ja oli ilmeisesti seurausta hermetismin ja gnostilaisuuden vaikutuksesta.

Gnostilainen ihmiskäsitys

- Gnostilaisuudessa ihminen käsitetään kolmijakoiseksi olennoksi, joka koostuu ruumista, hengestä ja sielusta.
- Näistä ruumis on sielun kulkuväline.
- Henki antaa ruumiille elinvoiman ja on kulkuvälineen ”polttoainetta”.
- Sielu muodostaa ihmisen todellisen olemuksen ja on kuolematon.

Aionit

- Gnostilaisessa ajattelussa aionit kuvataan persoonallisiksi ja androgyyneiksi valo-olennoiksi, joissa on tasapainoisesti edustettuna maskuliinisuus ja feminiinisyys.
- Niiden sanotaan olevan kuolemattomia ja henkisiltä kyvyiltään eritasoisia riippuen siitä, kuinka etäälle Valon alkulähteestä ne ovat syntyneet.
- Alemmilla tasoilla olevien valo-olentojen uskotaan olevan henkisen evoluution alaisia aina siihen saakka, kunnes ne ovat täydellistyneet ylimmällä tasolla olevien kaltaiseksi.

Aionit

- Sielun uskotaan olevan Valon maailmasta lähtöisin oleva kuolematon henkiolento *(aioni)*, joka on ottanut väliaikaisesti asumuksekseen ihmiskehon.
- Sielujen ylemmän puolikkaan uskotaan toimivan Valon maailmasta käsin ihmiskehoon virranneen alemman puolikkaan jumalallisena opastajana sekä ihmisen ”omanatuntona” jaa ”suojelusenkelinä”.
- Kun sielun alempi puoli virtaa syntyvään ihmislapseen, sen tulee valita sukupuolensa – sen valo-olemushan on androgyyni. Jos lapseen syntyvä sielun osa on maskuliininen, on sen Valon maailmaan jäävä kaksospuolikas feminiininen, ja päin vastoin.

Sielun kaksi osaa

- Gnostilaisuudessa uskotaan, että sielussa on kaksi tietoisuuden tasoa: inhimillinen ja jumalallinen.
- Sielun inhimillinen osa viittaa empiiriseen minään eli tietoiseen itseen, jota sanotan myös ”alemmaksi minäksi” tai ”egoksi”.
- Sielun jumalallinen osa puolestaan viittaa tiedostamattomaan Itseen.
- Se on puhdas tietoisuus, jota ei voi havaita, mutta jolla on kyky havaita.
- Sielun tiedostamatonta osaa sanotaan myös ”Ylemmäksi Itseksi” tai ”Jumalalliseksi kaksoseksi”.

Syzygos

- Gnostilaisissa teksteissä sielun taivaallista puolikasta kutsutaan nimellä *”syzygos”* (kr. kumppani).
- Sielun alemman puolikkaan ajatellaan olevan kehon vankina, kunnes se herää ja löytää yhteyden ylempään puolikkaaseensa.
- Jos sielun alempi osa aineellisessa elämässään keskittyy vain ruumiinsa haluihin ja sulkee korvansa ylemmän osan ”omantunnon ääneltä” ja henkisiltä asioilta, niin ihmisen sanotaan elävän kuin unessa tietämättömänä sisimmässään olevasta henkisestä kipinästä.
- Vasta kun joku tapahtuma on herättänyt tällaisen ihmisen, hän alkaa tiedostaa sielunsa ylemmän puolikkaan olemassaolon.

Gnostilainen käsitys kuolemasta

- Gnostilainen käsitys kuolemasta on varsin lohdullinen: kaikki pääsevät ”Taivaaseen”, eikä ”Helvettiä” ole.
- Gnostilaisten mukaan ihmisen kuollessa hänen fyysinen ruumiinsa alkaa hajota ja palaa vähitellen aineen (mineraalien) kiertokulkuun.
- Kuoleman jälkeen ihmisen hengen uskotaan palaavan takaisin hengen (energian) kiertokulkuun.
- ***Kuolemassa sielu vapautuu aineellisen ruumiin vankeudesta***, ja sen uskotaan palaavan takaisin Valon maailmaan, alkuperäiseen kotiinsa.

Mitä kuoleman jälkeen?

- Sielu siirtyy Valoon mailmaan ja yhdistyy siellä ylempään kaksospuolikkaaseensa, jolloin siitä tulee taas kokonainen, mutta yhtä elämänkierrosta kehittyneempi valo-olento (aioni).
- Näin ajateltuna kuolema ei ole loppu, vaan portti uuteen elämään.
- Aioni voi myöhemmin syntyä uudelleen sieluksi johonkin toiseen ihmishahmoon.

Jälleensyntymisoppi

- Gnostilaisen käsityksen mukaan aionien tulee saada lisää opetusta ja kokemuksia muun muassa syntymällä aika-ajoin sieluiksi aineellisen maailman olentojen kehoihin, ja opiskelemalla jälleensyntymien väliaikoina Valon maailman ”koulussa”.
- Gnostilainen sielun ja sielunvaelluksen idea on lainaa Platonilta ja sen esikuva löytyy muinaisesta Egyptistä.
- Vertailun vuoksi todettakoon, että muinaisen Mesopotamian uskonnoissa ei ollut tällaista sielu-käsitystä, eikä sitä esiinny myöskään abrahamilaisissa uskonnoissa.

Sielun tie

Sielun pre-eksistenssi

Valon maailma

Aineen maailma

Valmistau-tuminen

Siirtymä (Syntymä)

Kehitys (Elämä)

Arviointi

Siirtymä (Kuolema)

Valmistau-tuminen

Siirtymä (Syntymä)

Kehitys (Elämä)

Arviointi

Siirtymä (Kuolema)

?

Gnosis

Gnosis

- Gnostilaisessa ajattelussa sielun kiertokulkuun liittyy olennaisena ”gnosiksen” käsite.
- Sana on kreikkaa ja tarkoittaa ”tietoa”.
- Gnostilaisessa kontekstissa tällä ”tiedolla” ei tarkoiteta mitä tahansa älyllistä tietämistä tai kirjatietoa, vaan sanalle annetaan hengellinen sisältö, johon kuuluu sisäistä tietoisuutta, tuntemista ja syvää ymmärrystä.

Gnosis

- Gnostilaisuudessa tähän sanaan liitetään aina usko siitä, että ihmisen on tietyissä olosuhteissa mahdollista saada välittömään oivallukseen perustuvaa henkilökohtaista tietoa aineellisen ja aineettoman olevaisuuden perimmäisestä luonteesta sekä sielunsa taivaallisesta alkuperästä.
- Gnosiksen saavuttamista pidetään ihmiselämän suurimpana tavoitteena.

Gnosis

- Gnostikoille gnosis merkitsee sisäistä yhteyttä korkeampaan tietoisuuteen, sekä muuttunutta tietoisuuden tilaa, jossa ihminen käsittää todellisuuden perimmäisen luonteen sekä tuntee sisimpäänsä kätkeytyvän jumalallisen voiman.
- Antiikin gnostikot pitivät gnosista avaimena porttiin, jonka avattuaan saattoi astua henkiseen vapauteen ja korkeampaan todellisuuteen johtavalle polulle, ja päästä lopulta henkiseen yhteyteen Jumalan kanssa.

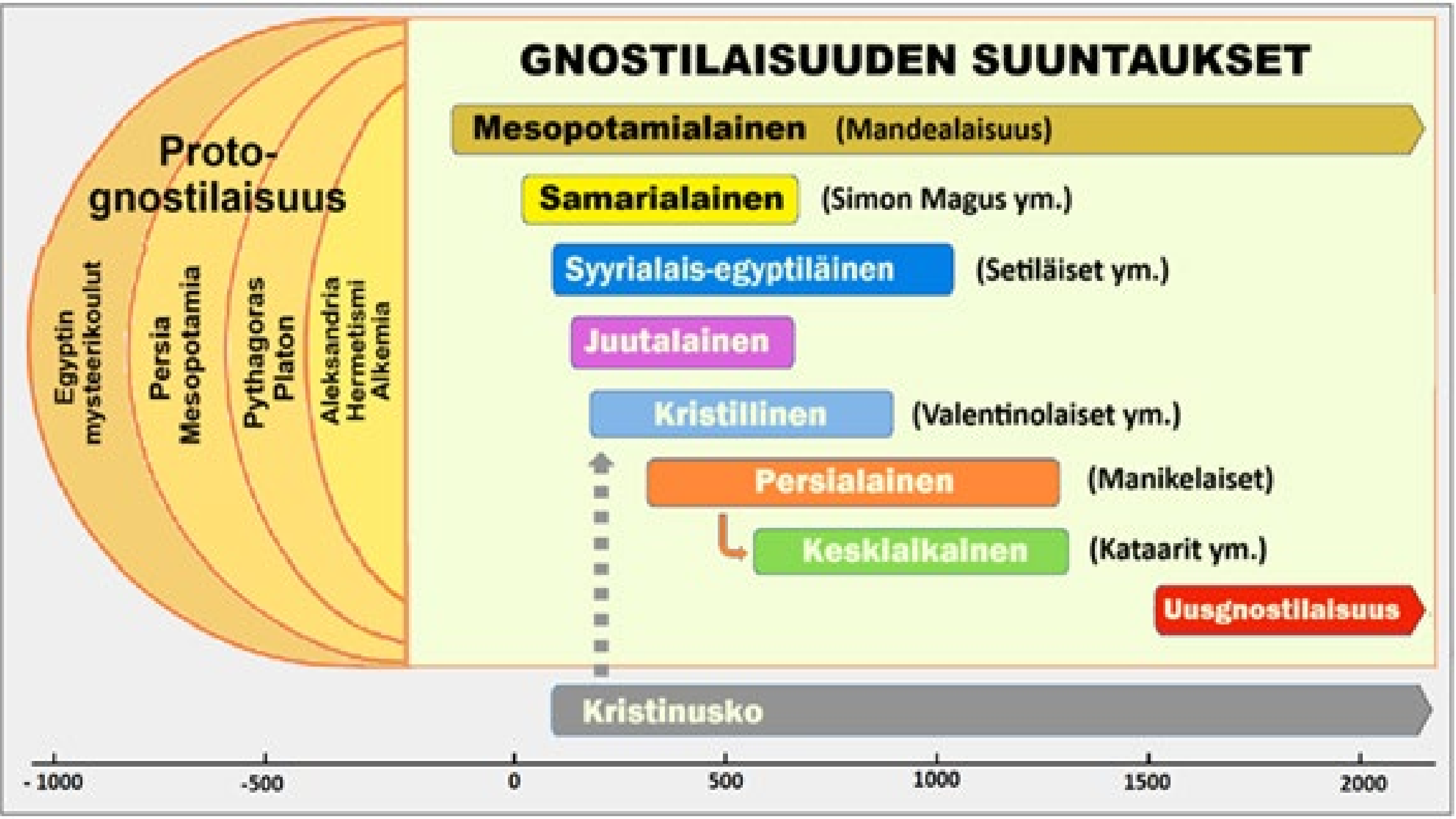
GNOSTILAISUUDEN SUUNTAUKSET
Proto-
gnostilaisuus
Egyptin
mysteerikoulut
Persia
Mesopotamia
Pythagoras
Platon
Aleksandria
Hermetismi
Alkemia
Mesopotamialainen (Mandealaisuus)
Samarialainen (Simon Magus ym.)
Syyrialais-egyptiläinen (Setiläiset ym.)
Juutalainen
Kristillinen (Valentinolaiset ym.)
Persialainen (Manikelaiset)
Keskialkalnen (Kataarit ym.)
Uusgnostilaisuus
Kristinusko
- 1000
-500
0
500
1000
1500
2000